

Gladsax

Distrikt Gladsax

Gladsax kyrka. Foto Jorchr / GFDL

HISTORIA

Första gången Gladsax påträffas i skriftliga källor är 1322 då ärkebiskop Esger i Lund stadfäster att en kyrka under Tommarps kloster är sancti Jacobi i Glathsyas. Den förste person som kan sättas i samband med Gladsax är Birgherus Thorkilssun, som omnämns i ett brev år 1344, kanske byggde han borgen.

Den mest kända personen i Gladsax under medeltiden är Ide Pedersdatter Falk, ca 1358-1399, gift med Thorkil Nielsen (Bing). Som änka gifte hon om sig med riddaren Johan Snakenborg, som omnämns som en "tyrannisk tysk fogde". Från borgen Sjöstorp ska han ha ställt till ett blodbad på bönderna i Järrestad härad år 1387. Han efterlämnade ett stort antal Albogårdar till fru Ide, vilka under hela den tid Gladsax utgjorde ett kungligt län (ca 1400-1621) bildade en viktig del av länets och häradets kronogods. Vid sin död var fru Ide troligen en av Skånes största godsägare med gårdar i bl a Brösarp, Fågeltofta, Glemminge, Järrestad, S:t Olof, Simrishamn, Stiby, Stora Köpinge, Vitaby, Maglehem, Skepparslöv och på Själland.

Gladsax i runskrift. Foto: Maria Grefalk.

Ett intressant inslag i Gladsax historia är silverbrytningen som omnämns första gången 1562 i ett brev från Fredrik II (1559-88) där Länsherren i Gladsax län ombeds att ordna fram ved till

”bergverket” och ”bergsmännen”. Silverbruket ska ha varit i drift fram till 1760. Silvermalmen bröts vid förkastningsbranten Impan, öster om byn men var silverhyttan legat är okänt.

År 1699-1701 ritades en karta över Gladsax som visar att byn hade samma utbredning och långsmala form som idag. På kartan syns en borgplats med en kvadratisk areal, som är omgiven av en vallgrav, borgen låg omedelbart öster om kyrkan och kyrkogården i byn. Under senmedeltiden hade Gladsaxehus en stor betydelse som den enda riksborgen i sydöstra Skåne. Bara ett stenkast väster om borgruinen ligger Gladsax kyrka. Kyrkan är helgad åt S:t Jacob och dess äldsta delar byggdes redan under 1100-talet. Borgen och kyrkan har förmodligen varit intimt sammankopplade, den ena som representant för den världsliga makten, och den andra för den andliga. Man vet inte när slottet övergavs och revs men anläggningen är illa åtgången och idag återstår bara den nedre våningen av en ca 10,4 x 8 meter stor byggnad. Det man vet är att ämbetsmannen Andreas Sinklar fanns här år 1615 och kanske upphörde gården i samband med att Gladsax 1621 gick upp i Kristianstads län.

Gata i Gladsax. Foto: Vykort, Österlens museum.

Kring Gladsax slott finns många historier och sägner. Det sägs, att det grävdes en gång mellan det nunnekloster som ska ha legat här och munkklostret i Tommarp, så att munkar och nunnor skulle få kontakt med varandra. Vidare sägs att mord har skett på slottet, vitklädda kvinnor vandrar runt och det berättas om en kyrkvaktmästare som sett spett försvinna ner i underjordiska rum. En helt annan skröna är att Jätten på Stenshuvud inte tålde klangen från kyrkklockorna i Simris och kastade en sten mot kyrkan. Men stenen nådde inte fram utan föll ner i Gladsax. Det var en väldig sten.

Utmed hamnen i Baskemölla löper Holländarvägen som har fått sitt namn efter en hemsk händelse. Om man följer vägen söderut, passera boulevanan och gå ut på den flata udden så skymtar man grunden som fortsätter ut i havet. Här ligger Flaket eller Svarta hällarna där en holländsk brigg gick under i en vinterstorm 1876, en katastrof som förebådades av ett varsel. På en karta över Baskemölla från 1872 ser man hur samhället såg ut med fastigheterna sammanpackade strax invid havet, det var ett virrvarr av hus och gårdar med endast två egentliga vägar som gick genom fiskeläget, för övrigt var det endast strädden och prångar. Läget hade då mellan 300 och 400 invånare som till största delen livnärde sig på sillfiske. Enligt 1875 års fiskeristatistik är Baskemölla det 4:de i ordningen av fisklägena på denna kust räknat på fiskredskapens värde. 1889 hemsöktes Baskemölla av en fruktansvärd eldsvåda där 37 fiskarstugor och fem gårdar brann ner vilket gjorde ett 50-tal familjer hemlösa. Fem år senare brann det igen och nästan hela norra delen av Baskemölla ödelades, ett tiotal hus var det enda som återstod av det ursprungliga fiskeläget.

PLATSER

Baskemölla, Baske mölle 1525. Namnet syftade ursprungligen på en vattenkvarn. Förleden är sannolikt en ljudhärmande bildning till dialektordet baska 'slå med vingarna i vatten, om fåglar. Baskemölla finns upptaget på en karta första gången 1675, då som bysamhälle med gårdslägenheter.

Bäckhalladalen, ett område där berget går i dagen, och sträcker sig ända fram till kusten.

Gladsax, Glathsyas 1322, (de) Glatsaxa 1344. Namnet anses vara ett ursprungligt, nu försvunnet ånamn (kanske Tommarpsån), med glad i betydelsen ljus, glänsande och sax i en äldre betydelse som kniv, svärd eller eventuellt i betydelsen skåra. Namnet skulle då kunna förstås som ett jämförelsenamn, möjligen ett noanamn, alltså ett namn givet i insmickrande syfte för att blidka ån, som kan ha upplevts som farlig. Enligt roligare och mindre trolig tolkning av namnen finns i den folksliga förklaringen att namnet varit kopplat till vandrande gesäller. *Två gesäller kom vandrande och stannade vid byns källa. Den ene av dem var sachsare. Den andre sa: är du glad sachs?*

Impan, en förkastningsbrant där silvermalm bröts från andra hälften av 1500-talet till 1760-talet. Där finns Impehålet, en 4-5 meter lång gång insprängd i bergväggen och som troligen är en rest från silvergruvan.

Svinglanäbben, udde nära Baskemölla som skämtsamt kallas Kap Horn.

LÄS MER

Gladsax, Lilja, Helén, 1964.

Här ostpå : Baskemölla - ostskånskt fiskeläge under 1800-talets sista hälft, Frans Löfström, 1994.

Ide Pedersdatter Falk till Gladsax : ett bidrag till den nordiska senmedeltidens kultur- och personhistoria, Kurt Wallin. *Nämnda ting men glömda*, Ola Svensson, s 209.